

PSEUDOOLVASÁS ÉS PSEUDOOLVASMÁNY^{1*}

1. Egy nem egészen háromszendős kis fiú élénk érdeklődéssel szemlél édesatyja birtokán egy szekeret. Valójában természetesen nem pusztá szemléletről van szó, hanem a gyermeki ismeretszerzés és tapasztalatgyűjtés fontos munkájáról. Ebben szakavatott segítője és tanítómestere is akad, it. i. a kocsis bácsi, akivel a mi kis fiúnk bizalmas barátságot tart. A szekér egyes alkotórészeire és tartozékaira vonatkozó magyarázatok között sor kerül a szekér oldalán a szokott módon ráillesztett névtáblára is. Mivel sem tárgyunk szempontjából lényegtelen részletekre, sem pedig pontos és hű személyi adatokra nincsen itt szükségünk, mondjunk csak annyit, hogy »Nagy János, Egyek« szöveg van a táblára a nyomtatottakat utánzó, vagyis különálló betűkkel ráfestve. Egyébként azonban valóságos történetről van szó.

Az olvasnitudó kocsis bácsi elébe áll a táblának, rátekinthet a három szóra s elolvassa őket. Ezt utána a kisfiú is megteszi. Jól tudjuk, mily szívesen játssza el minden gyermek a felnőttek életét és cselekedeteit. A kis unoka például beleül a karosszékekbe, fölteszi nagyapó szemüvegét és újságot olvas, hang nélkül vagy csöndesen mormolva. Levelet is ír távollevő rokonokhoz s ilyenkor a papíroson megjelenő »irkafirka« a maga szeszélyes hullámvonalával tulajdonképpen jellemző képmása annak a látásélménynek (vision synchrétique), amelyet az írni még nem tudó gyermek a folyóírással írt betűk soráról nyert.

A soraink élén vázolt jelenetben hangos utánzó olvasásról volt szó s a gyermeki hangszíntől, valamint egyes beszédhangok ejtésének- esetleges fogyatékosságaitól eltekintve, ez az utánzás nemcsak hű, de megtévesztően hű is lehetett. Hiszen a kis szereplő számtalanszor hallotta már édesatyjának és lakóhelyüknek nevét s ezért természetes, hogy az élőbeszéd folyamatosságával ejtette ki a szavakat. Ha a közelben állott volna olyasvalaki, aki a gyermekről és olvasásának előzményeiről mit sem tudott s esetleg talán még a kis olvasó korát is túlbecsülte, nem gondolhatott volna-e könnyen arra, hogy ez a gyermek már tud olvasni? Pedig nem volt s nem lehetett szó érdemleges olvasásról.

Szöjjük azonban tovább gondolatban e történetke fonalát a jövő irányában. Pár év múlva már iskolába fog járni a kis fiú. Az első tanévnek legalább is második felében bizonyára ismeri már a magyar ábécé összes betűit és mindegyiknek hangértékét. Ha időközben teljesen megfeledkezett már mind a névtábláról, mind pedig arról, ami evvel kapcsolatban történt, akkor ugyanezt a

¹ A Magyar Paedagogiai Társaság 1943. február 20-iki ünnepi, 50. nagygyűlésén tartott előadás.

* Egy kissé hosszabb léleketű tanulmány első két fejezetét közlöm e címen. Soraimat igyekszem mielőbb kiegészíteni oly fejtegetésekkel, amelyek az olvasás tanításának mai módjait már nem csupán bírálják, de javítani és újítón továbbfejleszteni törekednek. M. I.

szöveget most betűről-betűre haladva, ú. n. sillabizáló² modorban fogja olvasni. Míg nem tudott igazán olvasni, addig kifogástalan folyamatossággal »olvasott« — mióta birtokába jutott már annak, amit az olvasnitudás kulcsának nevezhetünk, t. i. a betűk és hangértékeik — *δυναμεις γραμμάτων* : potestas litterarum — közötti kölcsönös megfelelés ismeretének, olvasásmódja rosszabb lett, megállapíthatóan eltorzult.

A hangok egymás mellé rakásából keletkezett szóejtést egy német pedagógus a »Pseudowortklangbild« műszóval jelöli. Ez az elnevezés talán kissé hosszú, de mindenesetre találó. Az előszónak a természetes beszéd folyamán történő kiejtése ugyanis nem egyszerűen egyes hangoknak összerakása, bár a hallgató füle időben egymást követő hangok soráról szerzett is tudomást.³ De hiszen egy szobor egyes részletein is sorban végig mehetek tekintetemen — szemünk általában napközben szakadatlan vándorúton van —, de azért még sem képzelem úgy a szobor létrejöttét, hogy a művész összerakta egyes részeiből művét, mint ahogy az óras az óra gépezetének rugóit és kerekeit egybeillesztette. Mint a műalkotás, akként a folyamatosan ejtett szó is egy egységes és magát az eredményt már méhében hordó egésznek széttagolódásából, fokozatosan részekre való kifejlődéséből áll elő. Két egészen más természetű folyamatról van szó, szerves kifejlődésről és gépies összeillesztésről: hogyan lehetnének eredményeik azonosak? Hogyan volna az egyik a másikból előállítható? A leg-

² A görög *σλλαβίζω* (>*σλλαμβάνω* = összefogok) ige betűknek szótagokká (*σλλαβ*, syllaba, Silbe) való egybefogását, vagyis azt jelenti, amit a régiebb magyar nyelvhasználat »betűfogás«-nak, (v. ö. Zusammenschlagen der Buchstaben), az újabb »hangfűzés«-nek nevez. A latin »syllabicare« mintájára régi nyelvünkben a »sillabikálni« alakkal is találkozunk (l. pl. Szónyi Nagy I.: Magyar Oskola 1695.)

³ V. ö. *Arisztoteles*: *Metafizika* 1041.b. »Ami úgy van összetéve, hogy az egész egy, de nem úgy, amint az összeg, hanem amint egy a szótag, az több, mint részei. A *ba* nem a *b* és *a* összegeződése. Ha széjjelszedem, részeit (elemeit) kapom, de a szótag nem csupán magánhangzójának és más-salhangzójának összege, hanem valami több. »Az elemekből összetett egészes egésznek ez az őt összetartó többlete A. szerint (l. még Platon *Theaitetos* 202 e, és k) a lényeg (*οὐσία*, substantia); s ezen csak két módosítást, ill. kiegészítést kell tennünk, hogy a felfogást egészen közel hozzuk ahhoz, amelyet a jelen tanulmány kifejt. Először íts nem a szótag, szó, a mondattani szerkezet, sőt nem is a jelentésatmoszférájától (l. alább) külön tekintett mondat a beszéd igazi egysége (*τὸ σύνολον*), hanem a *mondás*. Másodsor a mondás belső, összetartó lényege, lelke a *mondanivaló*, az, aminek jelölésére A. Pick *Die agrammatischen Sprachstörungen* 1913. c. igen tartalmas művében a »Gesamtvorstellung, Totalimpression, Gesamteindrucksgefühl, germ-concept« stb. elnevezéseket idézi és használja. Ez a helyünkben egységes összképben fölvanló mondanivaló tagolódik szét, azután fokozatosan mondatokra, kifejezésekre, szavakra, szótagokra s végül hangokra; s teszi meg azt az utat (Der Weg vom Denken zum Sprechen; The life-history of a thought expressed in words), amelyet azután megfordítva jár be a beszédet megértő, mikor a sorban fölhangzó egyes hangoktól az eredeti mondanivalóhoz tapogatózik vissza (V. ö. Az akadozva olvasó gyermek c. cikkemet Néptan. Lapja 1941, 1042. l.)

ügyesebb »hangfűzés«-nek is ott rejlik a mélyén és könnyen ki is mutatható a jóhiszemű szemfényvesztés.

Azonban ha »pseudoszóhangzás«-nak nevezhető, ami beszédhangoknak egy élőszo mintáját követni akaró sorakoztatásából keletkezett, akkor ilyeneknek a sillabizáló olvasás folyamán egymás után való következését viszont »pseudoolvasás«-nak fogom nevezni s ha továbbá oly művelet, oly tevékenység az olvasás, amely természeténél fogva valamire és pedig egyes szövegre vonatkozik s ha ezért magát az ígét, mely jelöli, nyelvtani műszóval tárgyias vagy átható (transzítív) igének nevezhetem, nem kell-e akkor »pseudoolvasmány«-ról is beszélnem és mit kell értenem e kifejezésen?

Semmiesetre sem azt, mintha e szóval egyszerűen és minden esetben a pseudoolvasás tárgya volna jelölhető. Hiszen oly szöveget is olvashatok sillabizáló pseudoolvasással, amely az olvasmány nevét teljes joggal megérdemli. S megfordítva látni fogjuk később, hogy folyamatosan lehet elolvasni olyan szöveget, amelyet a pontos logikai vizsgálat a »pseudoolvasmány« fogalmának körébe kénytelen utalni. A »Buchstabe« szó egy régi magyarázat szerint onnan ered, mert az olvasó szeme sorban ragadja meg a betűket, mint a sötétben tapogatózva haladó az egyes karókat a kerítés mentén. Ezt a betűről-betűre bukdácsolást, sorban hangokra való felváltásukat azért nevezzük olvasásnak, mert azon alapul, amin az igazi hangos olvasás alapulni látszik: bizonyos látható jeleknek bizonyos hallható hangokra való fölcserélésének képességén. Ámde ez csak külső, az érzékelhetően szemléletes része a dolognak s minden olyan felfogás és elnevezés, amely előtt ez az érzékelhető rész eltakarja a belsőt, a lényegét, szükségképpen felszínes. Betűknek és csoportjaiknak egyenként és egymás után hangokkal való gépies társítása mindenesetre magában is tényleg előforduló művelet — gépies, mert hiszen a grammonlemezbe karcolt vonalon végighaladó tű is ily műveletet végez —, tehát nevet adhatunk neki, de ugyanavval a névvel jelölni külsőleg hasonló, lényegükben azonban más természetű dolgokat kétségtelen logikai hiba (aequivocatio) és ezért tévedésekre vezethet. Még a tudományos szóhasználatban is nem egyszer találkozunk a szóbanforgó megkülönböztetés feletti el-siklással: a kísérleti lélektanban újabban igen divatos dologvetítés, tachistoskop segítségével vagy más módon értelem nélküli betűcsoportokat olvastatni: Lesen von Buchstabengruppen ohne Wortzusammenhang. Ami pedig az egyes nyelveknek az olvasást jelentő kifejezéseit illeti, mind a magyar, mind a latin és német szók (legere; lesen< lisan) eredetileg az egyenként fölszedésre és összeszedésre vonatkoznak. Mi magyarok ezért mondhatjuk olvasóját forgatónak azt is, aki nem tud olvasni, a német pedig »Aehrenleserin«-nek a marokszedőt (glaneuse) tekintet nélkül arra, tud-e írni-olvasni. Egyedül a görög ἀναγνώσκω (= olvasok) az, amelyről azt mondhatni, hogy már inkább a lényegét veszi célba.

Mi hát az olvasásművelet lényege? Előfordul, hogy valaki bizonyos körülmények között vagy bizonyos akadályok miatt nem közölheti előszóban mással vagy másokkal a maga mondanivalóját. Ily akadály például a gondolatát közölni kívánót a megszólítandótól elválasztó nagyobb térbeli vagy időbeli távolság, esetleg a beszédszervek időleges vagy állandó működéshiánya. Talán nemcsak egyetlen emberhez, nem is meghatározható számukhoz kíván szólni az, akinek valami közlendője van, hanem az oklevélformula szavai szerint: mindenkihez, akiket illet. Ha írásba foglalja, betűk seregébe rejti bele a maga mondandóját, az olvasónak az a dolga, hogy kibányássa, kihámozza e rejtvényből, ami benne lappang és pedig annyira és oly alakban, amennyire csak ezt a szöveg a maga adottságában megszabja és megengedi. Mondanivaló nélküli, azaz néma és üres, vagy bizonytalan tartalmu olvasmány eszerint önmagának ellentmondó vagy legalább is nem szabatos fogalom. Betűk értelmetlen halmaza vagy kétes tartalmu, helyesen meg nem fejthető csoportja nem képes másnak valaki nevében valamit mondani — evvel szemben a gyermeki »irkafirka« legalább írója számára csakugyan olvasmány, mert az író képzelete rendesen beléje helyezett valami mondanivalót.

Mind pseudoolvasásról, mind pseudoölvasmányról ezek alapján kétféle értelemben beszélhetünk. A mi olvasni még nem tudó kis ismerősünk olvasását azért fogjuk (1.) pseudoolvasásnak mondani, mert ő hozzáfűzte ugyan a rejtvényhez ennek megfejtését, de ez csak utánzás, megismétlés volt, nem önálló fejtevésen alapult. A szóbanforgó műveletnek csak külső burkát, érzékelhető megjelenését utánozta. Később akaratlanul le is leplezte önmagát a kis egyeki olvasó, amikor ugyanis egy másik, de nem székérre, hanem egy rácsra függesztett hasonló alakú, de egészen más szöveget tartalmazó névtáblát a körülállók multságára ugyancsak az előbbi szöveggel olvasott el. Ennek az esetnek hű, a pszichológusnak szintén igen tanulságos párja annak a fiúemlő kis magyar lánykának az esete, aki sétaközben megtanulta szüleitől a »Gyógyszertár« felirat elolvasását és tudását addig mutogatta, míg azután egy szép napon nagykomolyan a horvát gyógyszerész »Lekarna« feliratát olvasta el magyarul. Mindkét esetben utánzó pseudoolvasásról, illetőleg ennek önkénytelen elárulásáról volt szó, míg az olvasni tanuló gyermek sillabizálását nem ezért, hanem azon a címen (2.) nevezhetjük pseudoolvasásnak, mert az olvasandó szöveg valódi, azaz érthető beszédet, nem ennek eltorzított mását volt hivatva magában őrizni. A szövegben megadott lehetőségeket tehát ez az olvasás nem tudta igazán és helyesen valóra váltani. Már nem hiányzott az önállóság a rejtvénymegfejtésben, de kivitele, alkalmazása tökéletlen volt.

A pseudoolvasmány egyik (a) alakját, t. i. az értelmetlen betűcsoportot már ismerjük. Ha azonban az olvasmány fogalmát az imént mondottak alapján egészen komolyan vesszük, vagyis ha nem előszóban hallhatóan, hanem más, látható formában előadott közölnivalónak tekintjük, akkor kiderül, hogy a pseudoolvasmány

körét jóval szélesebben kell megszabnunk és a fentén kívül még egy másik (b) fajtát, illetve fajainak még egy más természetű, első pillanatra értelmesnek és elolvashatónak látszó csoportját, kell megkülönböztetnünk. A következetes okoskodás ugyanis arra a meglepő eredményre vezet, hogy nem csupán egy összedobált betűhalmazt vagy egyetlen magábanálló betűt, de egy bizonyos értelmes szót, egy mondattanilag összefüggő szócsoporthoz (szintagma, szerkezet), sőt egy mondatot sem lehet, mint ilyen, illetőleg ilyeneket a szó igazi, fent kifejtett értelmében elolvasni! Képzeld el, hogy odafordulok valakihez s ezt mondom neki: »közélet«. A megszólított tanácstalanul fog rám tekinteni. Mit akarok vele e szó útján közölni? De magam sem állíthatom jogosan magamról, hogy e pusztán ténnyel valami mondandómat adtam tudtára másvalakinek. S ha ugyane szót írásban nyújtom át neki, el fogja-e tudni *olvasni* e szónak abban az érdelemleges jelentésében, amelyben egy előszóban is közölhető mondanivalónak írott szövegből való kihámozását kell értenünk rajta. Mivel pedig a mondat szavakból áll, szinte úgy látszik egy pillanatra, mintha semmit sem lehetne igazán elolvasni...

2. Az egyeki szekér névtáblájának mindenestre volt valami mondanivalója. Ezt először önálló, azután utánzó elolvasás hozta felszínre. S itt még nem is teljes, hanem csak olyan mondatról volt szó, amelyet hiányos vagy kihagyásos (elliptikus) mondatnak szokás nevezni. Teljessé kiegészítve így szólna: »Ez a szekér az Egyéken lakó Nagy Jánosé«. Ezt az értelmezést azonban csak az tette lehetővé, hogy a szöveges tábla éppen egy szekerre volt a szokásos módon, az ismeretes cézzel és elrendezéssel ráillesztve. A tulajdonos neve bizonyára közepén állott, a községé a tábla alsó jobb sarkában. Ha ugyane három szót ugyanilyen elhelyezéssel egy levél borítékára írom, egészen más mondanivaló szól hozzám belőle, t. i. ez: »Az ebbe zárt levelet az Egyéken lakó Nagy Jánosnak adják!« Mindakét esetben a szöveg csak a maga környezetével együtt és a maga, a jelentést meghatározó valóságos összefüggésében volt képes igazán megszólalni.

Egy hatósági hirdetményénél mindegy, hogy egy ház falára, a hirdetőoszlopra vagy egy fa törzsére van-e ragasztva. Az épületnek, egy doboznak vagy üvegnek felírata, az arckép aláírása viszont szervesen összefügg a maga fizikai környezetével és vele együtt nyer jelentést. Egészen mellékes, hogy egy teljes vagy egy hiányos mondatról, egy szóról vagy akár egyetlen mondatként szereplő betűről vagy beszédhangról van-e szó, mint például a magyar: »Ó!« (= Ez volt!) vagy a latin: »!« (= Menj!) esetében. A táblára felírt, tehát egy valóságos fizikai környezetben megjelenő »Bocsánatot kérek!« mondat teljes, de jelentését kísérő körülmények ismerete nélkül mégsem tudom igazán, megkövetést jelent-e vagy éppen ellenkezőleg felháborodást? Elolvashatom, de mindegyik esetben más-más hanglejtéssel kell olvasnom. Vagyis a táblán *egy mondat* áll, de ez *két*, sőt tulajdonképpen számtalan *mondás-t*, számtalan a valóságban lehetséges esetét képvisel. A

mondat légüres térben foglal helyet, 'hiányzik a hozzátartozó atmoszféra, nincs levegője ahhoz, hogy megszólaljon. A mondás az igazi olvasmány, fizikai vagy csak lelki jelentés-kiegészítő összefüggésben van bizonyos valóságos körülményekkel s így maga is valóság. Ezzel szemben a mondat ki van emelve a maga jelentésmeghatározó valóságmezejéből, (Situationfeld), tehát elvont dolog. De ha emiatt egy mondatot valójában nem lehet »elolvasni«, akkor ugyanaz részeire, vagyis a mondattani szócsoportha, a szóra, szótagra stb. is áll. Ha mégis elolvashatom őket, igazán már nem szóval, mondattal, hanem *mondás*-sal van dolgom.

Semmi különös sincs abban, hogy a szó igazi értelmében vett olvasmányul csupán mondás, illetőleg nagyobb összefüggő mondatégség, szóval csak olyan írott tartalom szolgálhat, amelyben a szorosabb értelemben vett szöveget, mint betűcsoportha egy szervesen hozzátartozó jelentésperipheria veszi körül, akárcsak a Saturnus bolygót a maga körgyűrűje. E tulajdonságát az írott mondás a beszéd-től örökölte. Ha valaki arról beszél nekem, hogy *száz fiút látott*, pusztán az elhangzott mondatból, minthogy benne a *száz* szó véghangja a kiejtésnél az ú. n. regressiv assimilatio hangtani törvénye folytán sz-re változott, nem tudom, hogy »hundert Knaben«-re kell-e gondolnom vagy nem, mert hiszen arról is lehet szó, hogy például barátom az eucharisztikus kongresszuson nemzeti (szász) viseletbe öltözött német ifjakat látott a menetben. E példában tehát ugyanegy élőszóbeli mondat volt az, amely két egészen különböző értelmű mondást képviselt.

Mi hasznát vehetjük mármost a *mondat* és *mondás* megkülönböztetésének az olvasástanítás módszertanában? Minden velünk nem született képességnek, tehát az olvasnitudásnak az elsajátítása is gyakorlásra múlik s ennek anyagát itt olvasmányok teszik. Ha mármost csupán mondásértékű szöveg lehet igazán olvasmány, akkor minden olvasástanítási módszerrel szemben megkérdezhetjük, mennyiben, mily arányban és a tervszerű eljárásnak melyik pontján szerepelnek benne igazi, illetőleg pseudo-olvasmányok? Ezzel mindjárt kereszteződik a másik kérdés: mennyiben szorul az olvasástanításban kitűzött cél elérése pseudo-olvasásra?

Az iskolában ketten is olvasnak hangosan: a tanuló és tanítója. Az előbbinél pseudo-olvasásról ennek mindkét alakjában beszélhetünk: a) folyamatos, de csak utánzó és b) önálló, de nem folyamatos olvasásról. A tanítónál természetesen elesik az utánzás szempontja. Róla okvetlenül föltehetjük, hogy bármely értelmes magyar szöveget legelső látásra folyékonyan el tud olvasni. Így vele szemben, ha akarjuk, tisztán elvileg fölállíthatjuk követelményként, hogy a tanítás folyamán növendékei előtt ő maga sohase sillabizáljon, sohase olvasson szótagolva, sőt »szóképekről« se olvasson. Hiszen a szótagokról és szóképekről való olvasás tulajdonképen nem egyéb, mint magasabb hatványra emelt sillabizálás. A mondat csak teljes egészében tud beszélni. De hátha maga a módszer követel tőle a maga elgondolásában ilyesmit? A jelképes fonemikai módszer legelső olvasmányai kézmozdulatok egymásutánjá-

ból állanak. Amde nincs a világon az az ügyes tanító, természetesen még kevésbé olyan gyermek, aki képes volna egy akárcsak kissé hosszabb magyar szót a megfelelő kézjelek végzésével együtt torzításmentesen kiejteni. Ennek, a mozdulatokhoz szükséges időt nem is tekintve, sajátosan érdekes mozgásbeidegzési akadályai vannak.⁴ Legfeljebb akkor lehet itt szó folyamatos ejtésről, ha a hangos kimondás csak az együvé tartozó mozdulatok befejezése után következik. Ebben az esetben azonban voltaképp *fejben* már sorra elolvastuk a jeleket s éppen ez az, t. i. a néma, fejbéli olvasás, amit itt kissé közelebbről kell szemügyre vennünk.

Mikor olvasnitudó és funkcionális beszédhibában nem szenvedő felnőttekként azt hisszük önmagunkról, hogy a folyamatosan szép és természetes beszéd s az ennek megfelelő olvasás képességének — az igazi olvasás tulajdonképpen egy szöveg irányítása mellett folyó beszéd — már vagy birtokában vagyunk vagy pedig ezt Demosthènes példájára kellő igyekezettel megszerezhetjük, voltaképpen nem teljes joggal büszkélkedünk valamivel. Megfeledkezünk arról, hogy szabatosan véve kétféle beszéd és ehhez képest kétféle olvasás is van, t. i. hangos és csak *fejben* történő. Mikor valamiről gondolkozunk, főleg amikor fogalmazunk, többé-kévesbbé és bizonyos formában mindig *fejben* beszélünk s ennek a »benső beszéd«-nek (locutio interior, inneres Sprechen, endophasie) tekintélyes tudományos irodalma van, amelyet Platonnal kezdhetünk.⁵ Mikor pedig hangosan beszélünk, bármily rövid, esetleg észre sem vehetően rövid az az idő, amely mondanivalónk tartalmának legelső, fejünkben való röpké föl villanása és nyelvileg kiformált alakban való kimondása között végbemegy, ennek folyamán e két mozzanat között meglehetősen bonyolult, összetett eseménysor játszódik le, amelyre azonban nem nehéz legalább nagyjában utólag ráérezni és általános természetét, a hangos beszédétől jelentékenyen különböző vonásait megállapítani. Képet használva olyanforma egészben véve a benyomásunk ennek a hangos beszédünk preludeiumául tekinthető belső beszédnek lefolyásáról, mint amikor egy kezdetben alaktalanul hullámzó és tolongó tömeg lassanként lecsillapodik, rendbe jut s végre különféle próbálgatások és tülekedések után mindenki elfoglalja megillető helyét. Hogy mennyi mondatfoslány és beszédtröredék, pusztá szókezdet és hangszándék váltja fel ezalatt egymást, merül fel és utasíttatik esetleg vissza, mennyi téves vagy elsietett nekilendülés megy végbe, ennek csak kis részéről van igazán sejtelmünk. De nyilván még pontosabb és szakszerűbb leírását is adhatjuk a dolognak: a gyógypedagógia ma élesen megkülönbözteti egymástól a hangképzés beidegzési zavarokra visszavezethető hibáinak fő-típusait, t. i. a *dadogást* a maga két (klónikus és tónikus) alfajával, a *hadarást* és a *hebegést*. Az elsőt meg-megakadás vagy teljes megtorpanás, a másodikat elsietés, a harmadikat pedig ügyetlen, réto-

⁴ Ezek teljesen rokontermészetűek azokkal, amelyekről pl. Kornis Gy. *Elemi pszichológiai kísérletek* 1942 c. művében (68.) »A szimmetrikus mozgások« címen szól.

⁵ Soph. 263e, Phileb. 38c/e, Theait. 189e.

vázó, cserélgetés jellemzi. Mindháromra világosan és lépten-nyomon ráismerhetünk fejbeli beszédünkben. Ha csak ezt tekintjük, el kell ismernünk, hogy voltaképpen valamennyien velünk született és gyógyíthatatlan beszédhibában szenvedünk.

Az ú. n. fejbeli beszéd a maga itt leírt alakjában beszédszerveink összefüggő, a baloldali agytekervény beszédközpontjától s másfelől száj- és ornyílásunktól a torkon át lefelé a rekeszizomig terjedő rendszerének felső, a hangszálak fölötti (supraglottális) felében játszódik le; ez a fiziológiai színtere. Rendes körülmények között, ha t. i. nem vagyunk erősebb izgalom rabjai, a subglottális részből (mellkas, tüdő, rekeszizom) a közönséges lélekzésnél nagyobb nyomással jövő levegőáram csak akkor szólaltatja meg a fejbeli »hang«-okat, amikor ezek már szépen sorjában elrendezkedtek s mintegy várják, hogy az őket megszólaltató és más által is hallhatókká tevő levegőáram keresztülvonuljon rajtuk. Az orgona vagy a harmónium fújtatója is csak akkor lép működésbe, amikor ujjaink — a »boci-boci« dallamának billegetésétől eltekintve —, már megfelelően elhelyezkedtek a billentyűkön. A síp csövébe is csak akkor indítunk légáramot, amikor felső kis nyílásait kellőképp befőtük ujjaink hegyével. Míg azonban a felnőtt beszélő vagy olvasó rendes körülmények között önfegyelmének erejével meg tudja várni a hangos megszólaltatás kellő pillanatát, az impulzívebb és motorikusabb természetű gyermeknél könnyen érthető e téren is az elszárm. Mihelyt születéstől, idősebb testvérétől vagy tanítójától megtudta, esetleg ismert szövegekből önmaga kikövetkeztette akárcsak néhány betű hangértékét, könnyen hajlandó lesz arra, hogy megpillantásukkor nyomban s egyenként hangra váltsa őket. De ha olvasása nem csupán megtanult gépies művelet, ha kezdettől fogva értelmet sejt, valami mondanivalót törekszik kibányászni az anyanyelvén írt szövegből, ha igyekvésének ez a fő mozgató rugója — s ebben áll az értelmes szövegek, az igazi »olvasmányok« előtérbe helyezésének nagy fontossága — akkor füle okvetlenül érezni fogja a különbséget s ösztönösen, magától közelíteni igyekszik majd kiejtését a természetes és értelmes beszédéhez, anélkül, hogy hangfűzési műveletekre kellene őt tanítanunk. Mennél jobban kifejlődik fejbeli beszéde és a hangossá válás meggátlása — templomban, iskolában, ebédnél hallgatnia kell, mikor beszélni szeretne — annál könnyebbé válik olvasásfegyelme is. Hogy a kezdőnek ez a külső beavatkozás, folytonos javítgatás nélkül aránylag rövidéletű olvasási ügyetlensége egészen más valami, mint az iskolában mesterségesen megtanított betűzés, ezt igen helyesen vette észre önmagán Szabó Dezső, aki önéletrajzában négy és fél éves korának legelső, lényegében sikerültnek érzett hangos olvasási kísérletét így jellemzi: ... a gyermekhang féltéken, kissé énekelve, vontatva, de egyáltalán nem sillabizálva, folyékonyan mondta a nyár csendes boldogságába: Kis lak áll a nagy Duná mentében stb.«⁶

Míg azonban a gyermek sajátos lelkialkatánál fogva a pseudo-olvasásnak itt jellemzett ártatlan, sőt mint láttuk, fejbeli lefolyá-

⁶ A hangsúlyozás tőlem való.

sában valamennyiünknel megállapítható alakja legfeljebb csak a felnőtt analfabéta oktatásában hiányozhat esetleg teljesen, az olvasnivaló anyag megválasztásában már szabad kezünk van s a mondottak alapján, t. i. az igazi és a pseudoolvasmány itt adott megkülönböztetésre való tekintettel, tisztán a priori három lehetőséget vehetünk számba. Az igaz, hogy a legelsőre közülök, t. i. arra, hogy csupa pseudoolvasmányra: külön betűkre és hangokra, értelem nélküli betű- vagy hangcsoportokra, összefüggéstelen szavakra és értelmetlen vagy mondásértéknélküli mondatokra alapítsuk az olvasástanítást, eddig még senki sem gondolt komolyan. Bizonyoságául amúgy, hogy az olvasás igazi mivoltának és céljának tudata mégsem homályosult el sohasem teljesen. Viszont azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy a betűkből, hangokból, szótagokból stb. kiinduló és igazi olvasmányokra csak ezek után áttérő s így »vegyes«-nek nevezhető módszerekhez, mint a második lehetőség képviselőihez képest, minők a betűzés és a hangoztatás, a mi szempontunkból, azaz olvasmányainkra való tekintettel nem nevezhetjük teljesen tiszta módszernek azokat sem, amelyek a 18. század végétől (Gedike, Trapp) kezdve napjainkig összefüggő és értelmes szövegeket igyekeztek az olvasás tanításában nemcsak nagyobb jelentőséghez juttatni és előtérbe helyezni, de mindjárt a tanítás legelejére állítani.

Mivel kezdjük az olvasás tanítását, a betűvel, a hanggal, vagy szavakkal. A mondat a jelentésegész: felelik ma saját kérdésükre a »Ganzheitmethode« hívei. Azonban már tudjuk, hogy nem a mondat, hanem a *mondás* az igazi jelentésegész. Egyetlen szó is lehet jelentésegész és mondásértékkel bírhat adott esetben az a mondat is, amelyből ez vagy az a módszer vagy ábécés könyv kiindul. Mondat és mondás között Decroly sem tesz különbséget, de nálá a tanítás egész anyagának tárgyi körök és érdeklődési központok (centres d'interest) köré való csoportosításából magától adódik, hogy olvasásanyagát, legelső mondatait és szavait is valóságos összefüggésekből meríti. Mint egyébként mi is tesszük, tanmenetében az évszakok sorát követi s ősszel a gyümölcsökről, a téli hónapokban a ruházatról, lakásról stb. beszél. Kétségtávol mondások tehát önála az ilyen, utánaolvast parancsok: »Apportez moi la poire! Dépose la poire sur la table! stb. Ami pedig az iskolaszoba egyes tárgyaira helyezett felírásait (la porte, l'armoire stb.) vagy játék keretében különféle tartalmú dobozokra illesztett címkéit illeti, elég az egyéki szekér táblájára emlékeztetnem vagy egy ásványvízes üveg felíratára utalnom annak igazolására, hogy itt nem egyszerűen szavakról, illetőleg hiányos mondatokról, hanem a maguk helyzetmezéjében (Situationsfeld) mondásértékű szövegekről van szó. (Ez itt ajtó! Ebben a dobozban gombok vannak! stb.). A belga módszer és a globális szempont híveit, valamint a »jeux éducatifs« kigondolóit és alkalmazóit bizonyára érdekelni fogja az alábbi idézet E. Chr. Trapp 1780-ban megjelent *Versuch einer Pädagogik* c. művéből: »Wenn man bedenkt, dass wir in allen Fällen eher das Ganze kennen als seine Teile, so scheint es, dass wir bei Wörtern und vielleicht bei ganzen Redensarten das Nämliche thun

könnten, ungefähr auf folgende Weise: Man klebt auf alle Gegenstände, die man im Hause haben kann, die Namen derselben; man geht mit den Kindern von einem zum andern und sagt ihnen: Sieh, da steht Buch, Tisch, Feder usw. Ferner hat man dieselben Namen auf besondere Zettelchen gedruckt und gibt sie den Kindern nach einander, dass sie damit zu den eben so bezeichneten Gegenständen gehn. Man sagt ihnen nicht, was auf dem Zettel steht, den man ihnen jedesmal gibt, sondern man sagt ihnen bloss: Suche das Ding, worauf eben das steht, was du auf dem Zettel siehst.« Az olvasástanítás módszertörténetének kutatója is sűrűn gondolhat Horatius szavaira: *Multa renascentur, quae jam cecidere!*

Azonban ha Decroly olvasmányanyagát túlnyomó részben kétségtelenül mondások alkotják is, utánzó olvasásuknak biztos begyakorlása után, a tanmenet vége felé mégis bekövetkezik nála is ugyanaz, ami mindjárt az elején bekövetkezett Jacototnál (1818), aki Fénelon Télémaque-jának a gyermeki centres d'intéret-től ugyancsak távoleső első mondatát (*Calypso ne pouvait se consoler du départ d'Ulysse*) előbb ugyan a maga egészében olvastatta el növendékeivel, végül egyes hangjaiban s különféle rendben is, vagyis az igazi olvasmányt tüstént pseudoolvasmányokra tördelte. Ehhez képest Decrolynál csak a »quatrième stade« folyamán vágdalják szét a gyermekek mondatcéduláikat szavakra, majd szótagokra és betűkre, hogy azután oly jegyzékekbe csoportosítsák őket, amelyekben azonos szótagot, betűt tartalmazó szavak kerülnek egymás mellé, pl: *le lit, petite, livre, Liliane, pupitre, pigeon.*

Mi egyéb ez, mint a jólismert szósaláta? Hová lett a tárgyi összefüggésbe illesztés, a konkrét valósággal való kapcsolat, az érdeklődési központok köré csoportosítás e tisztán szótári jellegű szó- és szótaggyűjteményekben? Bár a szó- és szótagdarabkák értelmes összefüggésekből vannak is kiszakítva, de dominókövekként való összekeverésük és újabb értelmes csoportosításuk által új összefüggésbe jutottak s ebben megváltozott vagy legalább is módosult jelentésük és ezzel *hangzásuk is!* Mindkettőt csak a mondásegység határozza meg igazán. Hogy csak egyetlen példát idézzünk: az »enfin« második szótagjának és a »fin« melléknévnek, amelyek egy ilyen, syllabe-morceau-kból összerakott szövegben (A. Hamaide: *La méth. Decroly 1922*, 137.) szerepelnek, semmi közük sincs egymáshoz. De kevésbé kirívó esetekben is csak az elvont szótári szó, nem a valóságos élőszó az, ami azonos maradt! *Sit verbis meis venia:* de akárcsak a Nietzsche idézte középkori misztériumban hirtelen színre lépő hosszufülű élőlény, itt is előttünk áll egyszerre a pseudoolvasmány és kíséretében természetesen a pseudoolvasás...

Madzsar Imre.